

RAFAŁ MAREK

Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Językoznawstwa Niemieckiego
i Stosowanego, Zakład Językoznawstwa Niemieckiego

Zapożyczenia a konotacja wyrazu – analiza na podstawie wybranych germanizmów we współczesnej polszczyźnie

1. Uwagi wstępne

Leksyka jest tworem żywym, ciągle ulegającym różnorodnym przemianom – jedno słowo staje się coraz rzadziej używane, inne staje się coraz częściej używane – świadczy to o tym, że język jest tworem żywym, podlegającym ciągłym zmianom. Taka właśnie sytuacja odnosi się do znaczenia wyrazów. Znaczenie wyrazów jest bowiem wartością zmienną w zależności od czasu oraz sytuacji, w jakich są one używane. Ta zasada dotyczy nie tylko słów rodzimych, lecz także wyrazów przejętych z innych języków obcych, czyli zapożyczeń.

Niniejsza praca porusza tematykę wpływu procesu zapożyczania obcojęzycznych elementów leksykalnych na konotację wyrazu – zjawisko to zostanie omówione na przykładzie niemieckich zapożyczeń leksykalnych w języku polskim. Tezy, stawiane w niniejszej pracy, zostaną podparte odpowiednimi egzemplifikacjami.

2. O konotacji wyrazu

Omówienie problematyki wpływu zapożyczeń na konotację należy rozpocząć od zdefiniowania pojęcia konotacji wyrazu. Zjawisko konotacji badane jest w lingwistyce z wielu perspektyw [Bußmann 2002: 368]¹. Według niemieckiego leksykologa, Thei Schippan, jako konotację wyrazu określa się dodatkowe

¹ Tezy podane w niniejszym artykule pochodzą z niemieckojęzycznej literatury językoznawczej i zostały na potrzeby artykułu przetłumaczone przez Autora na język polski [przypis Autora].

elementy informacyjne, łączące się z danym leksemem i wykraczające poza jego znaczenia denotacyjne. Konotacja wskazuje na nadawcę, społeczne warunki lub zależne od określonej grupy społecznej sposoby użycia danych leksemów [Schippa 1984: 155]. Niemiecki językoznawca, Gerhard Helbig, rozumie konotację jako dodatkowe semantyczne, stylistyczne, emocjonalne, ekspresyjne i oceniające elementy znaczeniowe, które ściśle korespondują ze znaczeniem podstawowym wyrazu (znaczeniem pojęciowym, denotacyjnym, denotacją). W niemieckojęzycznej literaturze z dziedziny leksykologii można znaleźć także inne synonimiczne określenia na pojęcie konotacji: semantyka relacyjna (niem. *Relationssemantik*), znaczenie strukturalne (niem. *Strukturbedeutung*), Neben-sinn, znaczenie afektywne, skojarzeniowe, okazjonalne (niem. *affektive, assoziative, okkasionelle Bedeutung*) [Schippa 1984: 156]. Do cech relacyjnych wyrazu można zaliczyć następujące elementy: walencję wyrazu, wartość uczuciową wyrazu, przestarzałość lub neologiczność danego wyrazu. Konotacja pełni następujące funkcje: wytwarzanie kontaktu między uczestnikami procesu komunikacji, przekazywanie dodatkowych informacji o zamiarze oraz przedmiocie procesu komunikacji.

Schippa wymienia osiem przyczyn konotacji wyrazu: emocjonalne, komunikacyjne, funkcyjne, społeczne, regionalne, czasowe, określone przez sytuację komunikacyjną oraz polityczno-ideologiczne uwarunkowania użycia danego wyrazu [Sikorska 2007: 69]. Emocjonalne nastawienie do denotatu wpływa na użycia zabarwionych stylistycznie elementów wypowiedzi (żartobliwe, ironiczne, pejoratywne konotacje *etc.*), np. żartobliwe (*fachura* ‘potocznie o doświadczonym więźniu’ (niem. *Fachmann* ‘fachowiec’) vs. *doświadczony więzień*, *plinge* ‘potocznie o okularach’, *bryle* ‘potocznie o okularach’ (niem. *Brille* ‘okulary’) – *okulary*, *włóczykijowanie* ‘żartobliwie o zamiłowaniu do włóczęgi’ vs. *zamiłowanie do włóczęgi*), pejoratywne (*bękart* ‘pejoratywnie o nieślubnym dziecku’ (niem. *Bankert* ‘pejoratywnie o nieślubnym dziecku’) vs. *nieślubne dziecko*, *breja* ‘pejoratywnie o mazi’ (niem. *Brei* ‘maż’) vs. *maż*). Konotacja wpływa na sytuację, do której dany leksem jest adekwatny, np. potocznie – *zwędzić* ‘potocznie: ukraść’ (niem. *entwenden*² ‘ukraść’) vs. *ukraść*, *geszeft* ‘przestarzałe o drobnym, zwykle nieuczciwym interesie’ (niem. *Geschäft* ‘interes’) vs. *interes*, *knajpa* ‘podrzędna restauracja’ (niem. *Kneipp* ‘restauracja’) vs. *restauracja* [Sikorska 2007: 69]. Użycie wyrazu jest określone poprzez kategorię semantyczną, do której dany wyraz należy, co najlepiej da się zauważyć w przypadku słownictwa fachowego – można tutaj wyróżnić elementy leksykalne z takich dziedzin, jak muzyka – *acapella* ‘bez akompaniamentu’ (wł. *a capella* ‘dosłownie: na sposób kościelny’), *allegro* ‘wesoło’ (wł. *allegro* ‘wesoło’), medycyna – *ekstrakcja* ‘usuwanie zęba lub soczewki oka’ (łac. *extractio* ‘wyciąganie’), *narkoza* ‘uśpienie pacjenta za pomocą leków, wywołujących znieczulenie ogólne, także sen wywo-

² Niemieckie słowo *entwenden* zarezerwowane jest dla języka wyszukanego (tzw. *Hochsprache* – pol. język wysoki).

łany w ten sposób' (gr. *narkosis* 'zamieranie'), sztuka – **landszaft** 1. 'pogardliwie o obrazie przedstawiającym małą wartość artystyczną' 2. 'przestarzałe o obrazie przedstawiającym krajobrazy' (niem. *Landschaft* 'krajobraz'), **leitmotiv** 1. 'element treści, stylu, kompozycji dzieła literackiego lub muzycznego, przewijający się przez cały utwór, motyw przewodni', 2. 'coś, co ciągle powraca w jakiejś rozmowie, np. dany temat' (niem. *Leitmotiv* 'motyw przewodni') [Sikorska 2007: 69]. Społeczna konotacja wyrazu ściśle łączy się z jego przynależnością do danego socjolektu – w ten sposób znaczenie pojęciowe wyrazu nabiera konotacji społecznej [Schippa 1984: 156], np. ilustruje to język grupy uczniów – **buda** 'uczniowskie określenie szkoły' (niem. *Bude* 'buda') vs. **szkoła**, **dyro** 'uczniowskie określenie dyrektora szkoły' vs. **dyrektor**, **facetka** 'uczniowskie określenie nauczycielki' vs. **nauczycielka**, **Helga**³ 'uczniowskie określenie nauczycielki języka niemieckiego' vs. **nauczycielka niemieckiego**. Konotacja odnosi się również do dialektalnego użycia wyrazów, np. **kartofle** 'regionalne określenia ziemniaka' (niem. *Kartoffel* 'ziemniak') vs. **ziemniaki**, **bana** 'gwarowe określenie pociągu' (niem. *Bahn* 'kolej') vs. **pociąg**, **sznylcug** 'gwarowe określenie pociągu pospiesznego' (niem. *Schnellzug* 'pociąg pospieszny') vs. **pociąg pospieszny**. Konotacja wyrazu wskazuje także na epoki historyczne, odległe czasy, np. **hetman** 'w Polsce przedrozbiorowej najwyższy dowódca wojsk' vs. **Hauptmann** 'dawniej: dowódca oddziału żołnierzy', **ochmistrz** 'w dawnej Polsce urzędnik zarządzający dworem króla lub magnata' vs. **Hofmeister** 'wychowawca i ceremoniarz na dworach' [Sikorska 2007: 70]. Konotacja sytuacyjna wyrazu może wyrażać się np. w formach trybu rozkazującego, np. **szorujcie spać!** vs., **idźcie spać**. Polityczno-ideologiczna odmiana konotacji polega na tym, że pojęcia o charakterze ogólnym, jak **kapitalizm**, **państwo**, np. w państwie socjalistycznym stają się konkretnie konotowanymi terminami [Sikorska 2007: 70].

3. Zapożyczenia a konotacja wyrazu – analiza na podstawie wybranych germanizmów w polszczyźnie

Podczas zapożyczenia wyrazu dochodzi często do zmian w obrębie struktury znaczeniowej wyrazu. Nie wszystkie komponenty znaczeniowe ulegają wtedy zmianom, lecz tylko niektóre. Ta reguła dotyczy konotacji wyrazu – wiele wyrazów zostaje zapożyczonych z języka obcego (języka dawcy) do ojczystego (języka biorcy)⁴, by zapełnić luki występujące w leksyce. Niektóre zapożyczone słowa

³ Uczniowskie określenie nauczycielki niemieckiego odnosi się do popularnego niemieckiego imienia żeńskiego – Helga.

⁴ W niemieckojęzycznej literaturze dotyczącej tematyki zapożyczeń językowych język dawcy i biorcy określane są odpowiednio: *Gebersprache* i *Nehmersprache* [przyp. R. M.].

są tożsame z przejętymi z innych kultur artefaktami, niewystępującymi w kultu-
rze języka ojczystego – to odnosi się do egzotyzmów (np. w języku niemieckim
Dollar ‘nazwa waluty amerykańskiej’, **Duma** ‘nazwa rosyjskiego parlamentu’,
Masurka ‘nazwa popularnego polskiego tańca ludowego z figurami, też: muzyka
do tego tańca’, **Sejm** ‘izba niższa polskiego parlamentu, też: cały parlament’).
W przeciwieństwie do egzotyzmów (i innych pożyczek, jak np. polskie **burmistrz**
‘urzędnik stojący na czele władz danego miasta, też: urzędnik stojący na czele
gminy, będącej częścią dużego miasta’ (niem. *Bürgermeister* ‘urzędnik stojący na
czele gminy’), **cech** ‘stowarzyszenie rzemieślników jednego lub kilku zawodów’
(śrdk.-wys.-niem. *zeche* ‘stowarzyszenie rzemieślników jednego lub kilku zawo-
dów’), **cegła** ‘materiał budowlany w postaci prostopadłościanu z gliny’ (niem.
Ziegel ‘materiał budowlany w postaci prostopadłościanu z gliny’), **mur** ‘ściana,
ogrodzenie z kamieni, cegieł, betonu’ (niem. *Mauer* ‘ściana, ogrodzenie z kamie-
ni, cegieł, betonu’)) inne zapożyczenia różnicują wartość denotacyjną wyrazu.
Zapożyczenia mogą nadać leksemom inną wartość konotacyjną. Poza neutralną
konotacją można mówić o konotacji negatywnej, pozytywnej, zależnej od grupy
społecznej, fachowej, dialektalnej i historycznej [Schippa 1984: 156].

Zależność między zapożyczeniem a konotacją wyrazu zostanie omówiona
na przykładzie wybranych germanizmów w polszczyźnie. Znaczenie leksykalne
niemieckich elementów w polszczyźnie uległo w procesie zapożyczenia licznym
modyfikacjom. Poniżej zostały zestawione germanizmy w polszczyźnie wraz
z ich pierwowzorami, by unaocznić zmiany w warstwie konotacyjnej wyrazu:

– konotacja emocjonalna – konotacja pejoratywna (danemu leksemowi
przypisuje się negatywne komponenty znaczeniowe) – **cwajer** ‘negatywna ocena
w polskiej szkole – dwójka’ vs. **Zweier** ‘pozytywna ocena w niemieckiej szkole’,
cyc ‘potocznie, pejoratywnie o kobiecej piersi’ vs. **Zitze** 1. ‘sutek’, 2. ‘dosadnie
o sutku’; konotacja żartobliwa – **bryle** vs. **Brille**;

– sytuacje komunikacyjne – konotacja potoczna (leksemy używane w ko-
munikacji codziennej, często ustnej) – **fifka** ‘potocznie o rurce szklanej lub me-
talowej, używanej do palenia papierosów bezustnikowych’ vs. **Pfeife** ‘fajka’,
frajda ‘potocznie o niezwyklej przyjemności, ucieście’ vs. **Freude** ‘radość’, **giwe-
ra** ‘potocznie o broni palnej, zwłaszcza o karabinie’ vs. **Gewehr** ‘karabin’, **graty**
‘rupiecie, rzeczy już nieużywane i niepotrzebne’ vs. **Geräte** ‘sprzęty, urządzenia,
przyrządy’, **hajcować** ‘potocznie: ogrzewać’ vs. **heizen** ‘ogrzewać’, **puć**
‘potocznie: myć, czyścić coś dokładnie’ vs. **putzen** ‘czyścić’, **rausz** ‘lekkie pod-
niecenie lub odurzenie wywołane alkoholem’ vs. **Rausch** ‘upojenie, odurzenie,
zamroczenie’, **saksy** ‘okresowa praca zarobkowa za granicą, dawniej tylko i wy-
łącznie w Niemczech’ vs. **Sachsen** ‘Saksonia – kraj związkowy w Niemczech ze
stolicą w Lipsku’, **sznaps** ‘potocznie o kieliszku wódki’ vs. **Schnaps** ‘wódka’,
szrajbować ‘potocznie: pisać’ vs. **schreiben** ‘pisać’, **trynknąć** ‘potocznie: napić
się alkoholu’ vs. **trinken** ‘pić’, **złatać** ‘zatrzymać (o policji)’ vs. **anhalten** ‘za-
trzymać’;

– konotacja regionalna (leksemy są używane w danym regionie, są elementami danej gwary, dialektu) – *bastlować* ‘majsterkować’ vs. *basteln* ‘majsterkować’, *futer* ‘karma, jedzenie’ vs. *Futter* ‘karma’, *gajgi* ‘skrzypce’ vs. *Geige* ‘skrzypce’, *nudle* ‘kluski’ vs. *Nudeln* ‘kluski’, *rychtyk* ‘prawda’ vs. *richtig* ‘prawda’, *szrank* ‘szafa’ vs. *Schrank* ‘szafa’;

– uwarunkowania społeczne (elementy leksykalne obrazujące grupy lub sytuacje społeczne) – np. elementy języka grup przestępczych – *arbajtować* ‘pracować’ vs. *arbeiten* ‘pracować’, *bajtłować*, ‘żebrać’ vs. *betteln* ‘żebrać’, *łachować (się)* ‘śmiać się’ vs. *lachen* ‘śmiać się’, *nemnąć* ‘wziąć’ vs. *nehmen* ‘wziąć’, *nieforta* ‘za wcześniej’ vs. *zu früh* ‘za wcześniej’, *wacha* ‘wodnista zupa’ vs. *Wasser* ‘woda’;

– określenia historyczne (leksemy odnoszą się do konkretnego okresu, konkretnej epoki) – *Führer* ‘tytuł Adolfa Hitlera jako głowy państwa niemieckiego’, *Gestapo* ‘policja polityczna, utworzona w 1933 r. po dojściu Hitlera do władzy, stanowiąca narzędzie terroru w Niemczech i krajach okupowanych; także funkcjonariusze tej policji’, *Stasi* ‘służba bezpieczeństwa w NRD’.

4. Uwagi końcowe

Podsumowując, występują ścisłe związki między zapożyczeniami a konotacją wyrazu. To świadczy o tym, że tylko niektóre komponenty znaczeniowe wyrazu podczas procesu zapożyczenia zostają przejęte przez język biorcy. Należy być w związku z tym świadomym, że zapożyczenia nie tylko prowadzą do wykształcenia się synonimów określonych już istniejących, lecz także zapełniają luki w systemie leksykalnym. Służy to rozwojowi systemu leksykalnego danego języka (tu: polskiego).

Niemieckie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie zajmują silną pozycję wśród innych zapożyczeń i w zdecydowanej mierze różnią się pod względem znaczeniowym od swoich niemieckich pierwowzorów – na podstawie powyższej analizy można sformułować wniosek, że różnice te dotyczą warstwy konotacyjnej, a także denotacyjnej wyrazu. Zapożyczone z języka niemieckiego leksemy w polszczyźnie najczęściej używane są potocznie, jako elementy języka fachowego, a także gwarowo.

Bibliografia

- Bußmann H. (red.) [2002], *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
 Czerska U., Walewski S. (red.) [2005], *Langenscheidt. Wielki słownik polsko-niemiecki, niemiecko-polski*, Langenscheidt, Berlin i in.
 Drabik L. (red.) [2012], *Słownik wyrazów obcych z przykładami i poradami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Horbatsch O. [1987], *Deutsches Lehngut in polnischen Sondersprachen: Gauner-, Pennäler- und Soldatensprache*, [w:] A. Pohl., A. de Vincenz (red.), *Deutsch-polnische Sprachkontakte. Beiträge zur gleichnamigen Tagung 10.–13. April 1984 in Göttingen*, Böhlau Verlag, Köln, Wien.
- Kunkel-Razum K. [2006], *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim.
- Łaziński M. [2008], *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Schippan Th. [1984], *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Sikorska K. [2007], *Paradigmatische Bedeutungsrelationen im Wortfeld am Beispiel der Entlehnungen aus der Sachgruppe „Gefäße“ im Gegenwartspolnischen*, [w:] W. Sadziński, M. Żytyńska (red.), *Varietäten in deutscher Sprache und Literatur. Professor Roman Sadziński zu seinem 60. Geburtstag gewidmet*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sobol E. (red.) [2012], *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tokarski J. (red.) [1980], *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa.